Det Humanistiske Fakultet

SDU

Bachelorprojekt

Forside til eksamensopgave

Eksamenstermin (*sæt x*)	Sommer _____	Vinter __x____
Undervisere: Nikolaj Nottelmann		

Titel på eksamensopgave: Gadamer og Large Language Models i hermeneutisk Samtale	
Min./max. antal typeenheder: 50.400-60.000 typeenheder fra studieordningen (21-25 normalsider) (1 normalside = 2400 typeenheder)	**Din besvarelses antal typeenheder[1]:** 59.865
Du skal være opmærksom på, såfremt din besvarelse ikke lever op til det angivne (min./max) antal typeenheder (normalsider) i studieordningen vil din opgave blive afvist, og du har brugt et forsøg.	
(*sæt x*) __x__	**Ja, min eksamensopgave må gerne (også anonymt) bruges. Herunder kopiering til ItsLearning som hjælp til kommende studerende i faget.**

Tro og love-erklæring
Det erklæres herved på tro og love, at undertegnede egenhændigt og selvstændigt har udformet denne eksamensopgave. Alle citater i teksten er markeret som sådanne, og eksamensopgaven, eller væsentlige dele af den, har ikke tidligere været fremlagt i anden bedømmelsessammenhæng. Læs mere her: http://www.sdu.dk/Information_til/Studerende_ved_SDU/Eksamen.aspx
Afleveret af (*navn og afleveringsdato*): Martin Brejl Borup, afleveret d. 02/12-2024

[1] Tælles fra første tegn i indledningen til sidste tegn i konklusionen, inkl. fodnoter. Tabeller tælles med med deres antal typeenheder. Følgende tælles *ikke* med: resumé, indholdsfortegnelse, litteraturliste og bilag. Se i øvrigt eksamensbestemmelserne for disciplinen i studieordningen.

Abstract:

When inspecting Gadamer's philosophy of hermeneutics in a modern light, it becomes evident that some issues arise. Most importantly for this paper is the issue posed by modern Large Language Models (LLM). Prima facie, LLMs seems to both be able to replicate a use of language, and to enable us to a deeper understanding of the particular topic[s] the LLM is trained in. However, Gadamer's theory cannot, without further reexamination, accommodate these facts to be true. As such, there seems to be a deeper understanding to be gained from an analysis of Gadamer's philosophy of hermeneutics juxtaposed in the modern light of LLM, and LLM in the light of Gadamer's theory.

This paper seeks to answer the research question *How should a modern reading of Gadamer's philosophy of hermeneutics regard texts of LLMs, and vice versa*.

Thus having two subjects: Gadamer's theory and LLM, and having a *Zwischen-bereich* of understanding, we have the triadic Gadamerian framework of a conversation for the entire article. This paper's discussion is not only about Gadamers concept of conversation; it is structured as such.

To answer the research question, this paper provides a comprehensive account of Gadamer's hermeneutics, including his concepts of language, tradition, dialogue, the intermediary, fusion of horizons and prejudice. This paper further provides a comparative analysis to Davidson's philosophy of language, to enhance our understanding of the specific traits and consequences of Gadamer's theory, including its relation to the debate of interpretivism versus productivism, and the debate regarding holism versus particularism.

This paper's results are, that LLM forces Gadamer's theory to either (1) reject that LLM would be able to deliver texts, through which you can gain understanding in dialogue. This would have implications for, and the need to further distinguish, what is meant by prejudice, since the framework provided from Gadamers theory seems to apply reasonably well to LLMs. Alternatively, (2) Gadamer's theory must accept understanding through LLM-texts, which would require a revision of the ontological framework behind his concept of language.

Additionally, shedding lights on LLMs with Gadamer's theory have showed, though not conclusively, some interesting ways of regarding LLM as a Davidsonian, holistic way of structuring language, as well as how produced LLM-texts fit into the framework of interpretivism and productivism.

Zusammenfassung:

Bei der Betrachtung von Gadamers Hermeneutik im modernen Licht zeigt sich, dass bestimmte Probleme auftreten. Besonders bedeutsam für diesen Beitrag ist die Problematik, die moderne Large Language Models (LLM) aufwerfen. Auf den ersten Blick scheinen LLMs sowohl in der Lage zu sein, den Gebrauch von Sprache zu replizieren, als auch ein tieferes Verständnis zu ermöglichen für die Themen, auf die sie trainiert wurden. Jedoch kann Gadamers Theorie, ohne eine weitergehende Überprüfung, nicht diese Tatsachen akzeptieren. Daher scheint es notwendig, Gadamers Hermeneutik im Kontext moderner LLMs zu analysieren und umgekehrt die LLMs im Licht von Gadamers Theorie zu betrachten, um ein tieferes Verständnis beider zu erlangen.

Dieser Artikel stellt die Forschungsfrage: „Wie sollte eine moderne Darstellung von Gadamers Hermeneutik Texte von LLMs betrachten, und wie sollten LLM-Texte im Kontext von Gadamers Theorie verstanden werden?“

Mit Gadamer und den LLMs als zwei möglichen Gesprächspartner, sowie einem dazwischenliegenden Bereich des Verstehens, ergibt sich ein triadischer, gadamerischer Rahmen des Gesprächs. Die Diskussion dieser Arbeit bezieht sich nicht nur auf Gadamers Konzept des Gesprächs, sondern ist auch selbst nach diesem Prinzip strukturiert.

Um die Forschungsfrage zu beantworten, bietet die Arbeit eine umfassende Darstellung von Gadamers Hermeneutik, einschließlich seiner Konzepte von Sprache, Tradition, Dialog, dem Zwischenbereich, der Horizontverschmelzung und dem Vorurteil. Darüber hinaus wird eine vergleichende Analyse mit Davidsons Sprachphilosophie vorgenommen, um die spezifischen Merkmale und Konsequenzen von Gadamers Theorie zu beleuchten, insbesondere in Bezug auf die Debatte zwischen Interpretivismus und Produktivismus, sowie Holismus und Partikularismus.

Die Ergebnisse der Arbeit zeigen, wenn auch nicht endgültig schlüssig, dass LLMs Gadamers Theorie dazu zwingen, dass LLMs Texte liefern können, durch die ein Verstehen im Dialog möglich ist – was Implikationen für die Definition des Vorurteils hätte. Alternativ müsste Gadamers Theorie Verstehen durch LLM-Texte akzeptieren, was eine Revision des ontologischen Fundaments seines Sprachbegriffs nach sich ziehen würde.

Zudem zeigt die Beleuchtung von LLMs durch Gadamers Theorie interessante Perspektiven auf, wie LLMs als davidsonische, holistische Strukturen der Sprache betrachtet werden könnten und wie die von LLMs produzierten Texte in den Rahmen von Interpretivismus und Produktivismus eingeordnet werden können.

Indholdsfortegnelse:

Indledning: 5
Large Language Models (LLM): 6
Gadamers Hermeneutik: 7
Det Hermeneutiske Landskab for Gadamer 7
Begrebet Sprog 8
Begrebet Tradition 9
Begrebet Samtale 10
Begrebet Mellemværende 11
Begrebet Horisontsammensmeltning 11
Begrebet Fordom 12
Relativismekritik mod Gadamer 13
LLM og Sprog 14
Hvornår snakker man sprog med samme systematik? 14
Davidsons Sprogfilosofi 14
Partikularisme versus Holisme i relation til Sprog 16
Hvordan kan LLM mestre sprog? 17
LLM's Udfordring for Gadamers Sprogbegreb 18
Tradition og Horisontsammensmeltning 20
LLM læst ind i Tradition og Horisontsammensmeltning 20
Hvordan kan LLM tilpasses Tradition og Horisontsammensmeltning? 20
Konklusion 22
Litteratur 24
Petitum 24
Yderligere pensum 24

Gadamer og Large Language Models i hermeneutisk Samtale

Indledning:

Denne opgave er oprindeligt inspireret af *A Metaphorical Conversation: Gadamer and Zhuangzi on Textual Unity* af Sarah Mattice.[2] Artiklen sætter Gadamers egen hermenutik i en gadamersk samtale med Zhuangzi. Hermed får vi dels en dybere forståelse af Zhuangzi ud fra Gadamers teori, men endnu vigtigere får vi en mulighed for at revidere Gadamers hermeneutik ud fra sine *egne præmisser*. Revidere den ud fra sine egne præmisser, fordi revisionen fremkommer ved at bruge Gadamers hermeneutik *på sig selv*. På den måde validerer Mattice Gadamers teori både på et metaplan og realplan. Realplan, fordi teorien revideres til at have stærkere definitioner. Og på metaplan, fordi selve opgaven, der styrker vores forståelse, er sat op efter betingelserne som Gadamer foreskriver som en måde at opbygge vores forståelse.

Denne opgave agter at gøre det samme. Der opstår en spændende problemstilling, når man ser Large Language Models (der både i pluralis og singularis er forkortet LLM i resten af opgaven) i lyset af Gadamers hermeneutik. Umiddelbart virker det til, at vi virkelig kan få forståelse ud fra tekster genereret af LLM. Til gengæld kan Gadamers hermeneutik ikke forklare dette, fordi begrebsapparatet udelukkende er opbygget omkring det *menneskelige* brug af sprog, den *menneskelige* replikation af tradition, og så fremdeles. Gadamers hermeneutik må prima facie afskrive enhver forståelse fra LLM-tekster, da de falder uden for den menneskelige sfære. Denne forskel mellem øjensynligt at kunne få forståelse fra LLM, men at Gadamers hermeneutik ikke kan forklare det, er en mangel ved teorien i et nutidigt lys.

Deraf lyder problemstillingen, som denne opgave ønsker at besvare: ”Hvordan må en moderne læsning af Gadamers teori om hermeneutik forholde sig til tekster skabt af LLM?”

For at kunne besvare spørgsmålet, laver jeg først en afgrænsning af, hvad den opgave-relevante definition af LLM indebærer. Derefter introducerer jeg Gadamers hermeneutik, med primært fokus på begreberne sprog, tradition, samtale, mellemværende, horisontsammensmeltning og fordom. Med udgangspunkt i disse begreber, dykker vi ned i diskussionen om LLM og hvordan man må forstå LLM’s relation til sproget. På basis af dette inddrages Donald Davidsons sprogfilosofi, og der indgår en diskussion om en partikularistisk versus en holistisk tilgang til sprogformidlet forståelse.

Med afsæt i LLM’s potentielle reproduktion af sprog, åbner vi diskussionen op i bredere grad, og diskuterer slutteligt hvorvidt - og i hvilket omfang - LLM kan forstås i relation til tradition og horisontsammensmeltning.

[2] Mattice (2015)

Large Language Models (LLM):

Dette afsnit søger at redegøre for LLM, og navnlig hvordan de skal forstås i denne opgave. Derfor starter dette afsnit med at redegøre for, hvad hensigten med LLM i denne opgave egentlig er, hvorudfra der kommer nogle yderligere afgrænsninger om, hvad opgavens fremtidige brug af "LLM" indebærer og ikke indebærer.

LLM er en kunstig intelligens bygget specielt til behandling af tekst. Den kunstige intelligens består i en black-boxed træningsproces, hvor LLM er for-programmeret til at revidere sig selv, indtil LLM's neurale netværk kan opfylde den ønskede funktion, hvorefter den lanceres. At processen er black-boxed vil sige, at vi egentlig kun kender til, hvordan vi for-programmerede LLM til at bygge sit neurale netværk op. Det eneste andet vi med sikkerhed kan beskrive, er hvilket resultat den kan give. Vi kender og forstår altså ikke nogen af dens mellemregninger, idet den gennem træningen har bygget sin egen - kunstige - intelligens.[3] Nogle LLM specialiseres til niche-arbejde, mens andre i praksis kan føre en normal samtale om hvad som helst. Alle har dog tilfælles, at de har basis i tekstreproduktion, og at deres mål er at kunne reproducere tekst på *lignende* vis som et menneske ville kunne skrive en tekst. Spørgsmålet om, hvorvidt dette implicerer, at LLM også skal kunne producere tekst i *samme* eller *bedre* grad end mennesket, ligger udover denne opgaves omfang.[4]

Først og fremmest har indsnævringen fra AI til udelukkende LLM i denne opgave kun været af hensyn til opgavens omfang. Det kunne i fremtidige artikler være interessant hermeneutisk at undersøge AI i alle sine facetter. Desuden vil jeg hævde, at en del af denne opgaves resultater i form af dybere forståelse af LLM, sagtens kan projiceres ud på andre undergenrer af AI.

Som nævnt i introduktionen, handler denne opgave om at se LLM i lyset af Gadamers hermeneutik og omvendt. Gadamers hermeneutik kan styrkes i sin relevans, ved på denne måde at bringes ind i moderne problemstillinger, mens vi omvendt får en dybere forståelse for LLM. Det resulterer i, at enhver yderligere og mere definitiv forskning af LLM, end hvilken forståelse af LLM og LLM's dybere systematikker Gadamers hermeneutik bringer frem, er ud over denne opgaves intention.

Fra denne funktion af LLM i opgaven udspringer nogle relevante antagelser. Først og fremmest antages, at der i LLM's output som minimum er en minimal bearbejdning af teksten ud fra LLM selv. Altså, at LLM's svar ikke er en 1:1 kopi af en menneskeskreven ting. Desuden diskuteres i afsnittet *LLM's Udfordring for Gadamers Sprogbegreb*, hvorvidt LLM's svar i form af bearbejdelse af menneskeskabte tekster faktisk i relevant grad tæller som et ikke-menneskeligt produkt.

Med tekster af LLM menes både angivelige LLM-artikler og andet faglitterært, såvel som skønlitterært tekstmateriale. Det er ikke i enhver hermeneutisk tolkning åbenlyst, at disse forskellige genrer kan skæres over én kam. Når nærværende opgave alligevel vælger at gøre således, skyldes det tilgangen til tekstmaterialet ud fra Gadamers hermeneutik. Uanset hvilken tolkning man tilgår tekstmateriale med, og hvordan tekstmaterialet i realiteten tager form, er det *essentielle* spørgsmål stadig, hvorvidt teksten fra LLM er resultatet af en ikke-menneskedreven proces. Forståelse for Gadamer er en langt dybere viden, end hvad videnskabelige sandheder alene kan præsentere os

[3] Bringsjord & Govindarajulu (2024), afsnit 2
[4] Ibid, afsnit 8

med. Den dybeste forståelse fra en tekst er altså ikke afhængig af, om den er fag- eller skønlitterær.

Af LLM-begreber der er relevante for opgaven, og som ikke behandles i en separat diskussion sidenhen, er der kun LLM's stokastiske natur tilbage. Først og fremmest laver denne opgave den retmæssige antagelse, at LLM i relevant grad er opbygget efter stokastiske principper.[5, 6] At LLM er opbygget stokastisk vil sige, at hvert ord har fået bestemt(e) værdi(er) på baggrund af LLM's træning, og at disse værdier ved bestemte metoder og systemer anslår det bedste ord at skrive på en given plads i en relevant sekvens.[7] Den eneste forståelse af LLM's stokastiske natur, der er *nødvendig* at have på plads for resten af opgaven, er, at LLM opbygger sit eget, sprogligt betingede system. Et system, hvor værdierne tages som direkte konsekvens af først data-sættene, og så menneskelig revision, der sikrer, at udfaldet af de stokastiske værdier producerer ønskelige typer af svar.

Gadamers Hermeneutik:

Det Hermeneutiske Landskab for Gadamer

For at forstå hvilke problemstillinger Gadamers teori er svar på, vil jeg i dette afsnit kort redegøre for dét hermeneutiske landskab, som Gadamers hermeneutik skriver sig ind i.

Hermeneutik er fortolkningsfilosofi. Særligt søger den at forklare fortolkning og forståelse som en udlægning af betydningen bag den menneskelige oplevelse. Historisk opstod hermeneutikken som et redskab til bibelsk eksegese, men udviklede sig sidenhen til at omfatte samtlige fortolkelige elementer. For langt de fleste hermeneutiske teorier omfatter disse fortolkelige elementer enhver menneskelig ytring såsom malerier, tekststykker og andre ting der falder under kategoriern sprog, kultur, og historie. Nogle teorier hævder at hele den menneskelige eksistens nødvendigvis kan forstås hermeneutisk.[8]

Hermeneutikken udviklede sig ved Schleiermachers hånd i starten af 1800-tallet sig til ikke længere at være et rent *redskab* til forståelse. Nu blev hermeneutikken en mere dybdegående filosofisk disciplin om fortolkning og forståelse *i sig selv*.[9] Denne dybere hermeneutiske disciplin beskriver Nottelmann som starten på en tradition omkring *Verstehen*, hvilket er "den form for forståelse af meningsfulde fænomener, der blotlægger deres symbolske indhold, evt. udtrykt i en fortolkning eller udlægning af fænomenet." [10] Heraf rejser sig et vigtigt spørgsmål, der er en central del af

[5] Russell & Norvig (2010)
[6] Bringsjord & Govindarajulu (2024)
[7] Et hyppigt eksempel på denne metode er, at der for hvert ord i prompten udspændes en vektor i et ***n***-dimensionelt plan. En vektor, der baserer sig på de værdier LLM har tilskrevet ordene gennem sin træningsproces. ***n***'s værdi kan i princippet være fra 1 til mængden af unikke tegnsammensætninger fra træningsmaterialet. Hvis der ved en prompt blev skrevet "menneskemængde" og "sang", ville vektoren ramme et sted i det ***n***-dimensionelle plan, der er nært identisk med ordet "kor". Imidlertid plejer der også at være systemer for, hvilket udgangspunkt LLM skal tage i prompten, hvilken sensitivitet der skal være for promptens tvetydighed og stavefejl, samt hvilket system de stokastiske værdier vurderes under, når der skal skrives et længere, sammenhængende svar. Alle disse metoders dybere natur er udover denne artikels omfang.
[8] George (2021), indledningen
[9] Ibid, afsnit 2
[10] Nottelmann (2023), s. 215

hermeneutiske undersøgelser. Hvordan kan individer, på trods af forskellighed i deres historiske, kulturelle og sproglige udgangspunkter, stadig komme til en fælles forståelse? Herved kommer en forklaringsbyrde for, i hvilken grad objektivitet er mulig og/eller ønskværdig.

Diltheys teori om hermeneutikken er også en del af Verstehen-traditionen, der tilmed ønskede at gøre hermeneutikken fundamentet for åndsvidenskaberne. Dilthey hævder, at den videnskabelige metode har fremmedgjort os fra rigtigheden af sandhed gennem fortolkning, og derfor har vi brug for hermeneutikken til at retfærdiggøre åndsvidenskaberne.[11] Ved dette videnskabs-problem lægger hermeneutikken yderligere vægt på en kritik af selve vores måde at forstå sandhedsbetingelser fra en oplysningshistorisk arv. Gadamers hermeneutik har et lignende islæt.

Af Heidegger udvikles hermeneutikken videre fra Schleiermachers, så disciplinen ikke længere blot bearbejder forståelse, men at disciplinen søger at finde og beskrive ontologiske betingelser for vores fortolkning og forståelse. Således adskiller hermeneutikken sig også fra de epistemologiske retninger, såsom Husserls transcendental-fænomenologiske måde at anse opnåelse af viden. Retninger, der snarere søger at beskrive videns ontologiske struktur.[12, 13] Heideggers ontologiske skift af hermeneutikken betyder, at hermeneutikken kan hjælpe med at besvare Heideggers værensspørgsmål - spørgsmålet om, hvori vores eksistens består. Vores eksistens består i refleksion om og forståelse af verden. Her indgår hermeneutikken som den eksistential-fænomenologiske metode, hvorudfra vi kan reflektere over vores værensmuligheder.[14, 15] Gadamer følger denne tradition med hermeneutikken som en af de mere fundamentale discipliner for vores selve tilværelse.

På basis af dette afsnits redegørelse for traditionen af *Verstehen,* og det ontologiske skift ved Heidegger, har vi en forståelse for det hermeneutiske landskab, som Gadamer skriver sig ind.

Begrebet Sprog

I de følgende afsnit gennemgår jeg vigtige begreber fra Gadamers hermeneutik. Det er samtidig begreber, som jeg siden bruger til at sætte Gadamer og LLM i lyset af hinanden.

Gadamers hermeneutik henter inspiration i Platons dialektiske model, der søger sandhed gennem dialog, som det fremgår i citatet:

> Man kan ikke gøre erfaringer uden at stille spørgsmål. (...) Spørgsmålet, hvorvidt [sagen] forholder sig sådan eller sådan. Den åbenhed, der ligger i erfaringens væsen, er logisk set netop åbenheden for dette 'sådan eller sådan'. Den har spørgsmålets struktur.[16]

Dette kalder Gadamer *forståelsesspørgsmålet*. Vi får ikke bare svar og erfaringer gennem dialoger bygget på spørgsmål: Spørgsmålet er simpelthen *nødvendigt*, fordi vores

[11] George (2021), afsnit 4.1
[12] Ibid, afsnit 3.1
[13] Gadamer (2007), s. 233
[14] Heidegger (1986), §§31-4
[15] George (2021), afsnit 3
[16] Gadamer (2007), s. 343-4

refleksion og fortolkning der når frem til forståelse, kun kan komme som bearbejdning med og svar på et spørgsmål.[17]

Sproget får en ontologisk dimension. Sproget er den fundamentale struktur bag, og dermed den dybeste betingelse for, vores forståelse. Sprog er ikke bare et kommunikationsmiddel, men et middel gennem hvilket menneskelig oplevelse er konstitueret, bearbejdet og delt. Det ser vi også, hvis vi laver et eksempel på gadamersk forståelse, og siden bruger dette eksempel til at vise de forskellige begreber.

> Hjertesorgsramte Hr. Kjær har lige læst Den unge Werthers Lidelser, og har fortolket sig frem til en større afklarethed med kærligheden.

Sproget er hele fundamentet for dette eksempel. Bogen var en kommunikation gennem sprog. Men selv Hr. Kjærs egne refleksioner beror på koncepter, hvilke i sidste ende også hører til Gadamers begreb om sprog i bredeste forstand. Når Hr. Kjær læser Den unge Werthers Lidelser, så er det ikke bare ord og informationer han modtager. Hr. Kjær er gennem sproget placeret i en tradition, hvor kærlighed er vist på en bestemt historisk og kulturel måde, som giver Hr. Kjær mulighed for dybere forståelse.

Begrebet Tradition

Tradition i Gadamers hermeneutik er ikke bare en statisk, historisk arv. Når vi anskuer at *forståelse fundamentalt set er den sprogligt medierede replikation af tradition*, må vi forstå det på to måder.[18] Det handler både om *replikation af traditionen*, som vi sprogligt skriver traditionen på ny, lige så vel som det er *traditionen, sprogligt repliceret*, efterhånden som den allerede eksisterende tradition genskabes og agtes. Altså indeholder traditionen i Gadamers hermeneutik både et element af akkumulation fra fortiden, såvel som et element af at være i konstant fornyelse.

Yderligere må vi også tage tradition in mente som den virkningshistoriske bevidsthed.[19] Denne sondring har Gadamer fra Ranke, der har påpeget, at historiens væren gennem bevidstheden også må være bestemt af viden om sig selv. [20] Dette er et godt billede på traditionens struktur. Tager vi for eksempel et kunstværk, så er "ethvert møde med kunstens sprog et møde med en uafsluttet hændelse og er selv en del af denne hændelse".[21] Traditionen er altså levende og i udvikling i forbindelse med at man hermeneutisk bearbejder og danner forståelse om traditionen.

Men når vi selv er medvirkende til traditionens videregang, så begår vi en fejl hvis vi tror, at det historiske tilhører mennesket: "I virkeligheden tilhører historien ikke os, men vi tilhører den."[22] Vi kan kun fortolke og forstå os selv, når vi gør os bevidste om den horisont, vi har fået med fra traditionen. På denne måde er vores udkast fra de dialogiske processer også direkte påvirket af vores tradition. Påvirket fordi forståelsen gennem sprogligt medieret tradition gør, at vi må engagere os med fortidens stemmer og integrere disse i vores egen forståelse. [23]

[17] Lazurca (2022), s. 69
[18] Malpas (2022), indledningsafsnittet
[19] Ibid, afsnit 3.2
[20] Gadamer (2007), s. 200-1
[21] Ibid, s. 98
[22] Ibid, s. 263
[23] Ibid, s. 271

Fortsætter vi eksemplet med stakkels Hr. Kjær, er det tydeligste tegn på tradition, hvordan Hr. Kjær er placeret i Kærlighed som tradition, efter hvordan Kærligheden virkningshistorisk har udviklet sig. Ét er, at Hr. Kjær selv er påvirket af Kærligheden som nuværende tradition, og *desuden* at Hr. Kjær selv er med til at udvikle kærligheden for nutiden. Noget andet er, at bogen som medie tillader Hr. Kjær at få øjnene op for Kærlighed, og hvordan det som tradition er blevet anskuet på tværs af tid.

Begrebet Samtale

Hermeneutikkens dialogiske proces medierer alene vores fortolkning til forståelsen. Jeg vil i dette afsnit redegøre for denne dialogiske proces, som er det gadamerske begreb om *samtale*.

For Gadamer er samtalens ontologiske struktur direkte forbundet med sproget som nødvendig betingelse for forståelse. En samtale for Gadamer er nemlig ikke blot en interpersonel, informationsudvekslende aktivitet. Først og fremmest kan man ikke beskrive en samtales struktur binært. Den må beskrives triangulært, og inkluderer de to *samtalere* samt *samtaleemnet*.[24] Dette samtaleemne kaldes de to samtaleres mellemværende. Samtalen er altså dén dialogiske proces, hvor begge samtalere stiller sig åbne og sensitive for, hvilke input om mellemværendet som samtalepartnernes individuelle horisonter bringer frem. Hvor horisonten er samtalerens udgangspunkt og forudsætninger for samtalen; altså virkningshistorien og traditionen som samtaleren på unik vis er og har været situeret i. På denne måde er samtalen karakteriseret ved sin egen logik, der transcenderer de enkelte deltageres intentioner. Det er ikke os, der styrer samtalen; snarere bliver vi selv "ført" af samtalen. Ført hen, hvor vi opnår en helt dybere form for fortolkning af mellemværendet, nu hvor begge samtalepartnernes horisonter kan belyse det mellemværende gennem hver deres unikke horisont. Formålet med en samtale er således et møde med og en sammenlægning af disse horisonter, således man kan få en dybere forståelse der transcenderer begrænsningerne fra den enkelte samtalers fordomme og egen horisont.

Hvad angår samtalens mål, så afskriver Gadamer sine forgængeres teleologiske historicitet. I dette resultat af samtalen, indfører Gadamer hellere virkningshistorien, fordi "Forståelse er selve det menneskelige livs oprindelige væremåde".[25] Gadamer mener, at hermeneutikken ikke har noget endegyldigt mål, når menneskets væren er i en omskiftelig tradition. "Det menneskeliges rigdom og mangfoldighed realiserer sig gradvist i den bestandigt foranderlige, menneskelige skæbne."[26] Forståelsens ontologiske struktur for mennesket, givet mennesket er situeret i tradition og i en virkningshistorie, resulterer i, at samtale er samspillet mellem sprog, historie og tradition i den evigtløbende proces mod en forståelseshorisont, der ligeså altid er i bevægelse. Således findes der ikke noget praktisk koncept omkring *den fuldkomne opnåelse af forståelse*, som eksempelvis Hegels absolutte viden.

Når vor hjertesorgsbetyngede Hr. Kjær læser Den unge Werthers lidelser, er dette også at indgå i en samtale. Hermeneutisk set, er boglæsning lige så meget en samtale, som en interaktion med et andet menneske. Det essentielle er strukturen som platonisk dialog, hvor Hr. Kjær konstant stiller spørgsmål i samtalen. Netop fordi forståelse og fortolkning kun kan komme som et svar på en bestemt søgen. Spørgsmål, der skaber

[24] Lazurca (2022), s. 69
[25] Gadamer (2007), s. 248
[26] Ibid, s. 193

et tomrum i forståelsen som samtalepartnerne herefter kan udfylde med deres unikke vinkel på samtaleemnet. Fra disse forskellige vinkler kan ske en dybere fortolkning af samtaleemnets dybere struktur, og dermed en dybere forståelse for emnet.

Begrebet Mellemværende

Som nævnt er mellemværendet i samtalen dén tredje part i samtalens triangulære struktur, hvor man holder emnet for samtalen som sit mellemværende mellem de to samtalere, hvormed man kan belyse emnet ud fra en horisontsammensmeltning.

Woodward opstiller en sigende metafor for mellemværendet, der samtidig understøtter samtaleafsnittets hævd om, at vi rent underlægges samtalens struktur.[27] Woodwards metafor bygger på bølger. At sige, at bølgerne i kraft af deres eksistens rammer ind i hinanden, ville være forkert. Det ville antage, at deres natur har en teleologisk betydning udover bølgernes handling. Nemlig et eksternt princip om, at måtte ramme sammen med andre bølger. Det forkert at se det sådan. Bølgerne skvulper ind i hinanden i henhold til betingelserne skabt af fysiske principper såsom tyngdekraften og atmosfærisk kinetik. Det er disse betingelser, der muliggør bølgernes natur at eksistere. På samme måde må vi forstå samtale. Ligesom bølger er samtalepartnerne underlagt betingelserne som skaber samtalen.[28] Hvori består selve de betingelser, der får bølgerne til at tårne højere op gennem skvulp? Det er mellemværendet.

Med andre ord er mellemværendet mere end bare et led fra samtalen der er beskrevet. Ligesom sproget var den nødvendige betingelse i menneskets omgang med fortolkning og forståelse, så skaber strukturen omkring mellemværendet den produktive ramme, hvori forståelsen kan udfolde sig. I mellemværendet opstår en produktiv spænding mellem respekten for tekstens anderledeshed og krav om at blive forstået på egne præmisser, samt læserens egne spørgsmål, der udspringer af den nutidige kontekst og behov for relevans.

Man har også et mellemværende med historien, som man - i refleksionen over sin egen placering i traditionen - altid er i en refleksiv samtale med. "*Verstehen* af historiske fænomener altid må ske ud fra nutidens normer og antagelser, der så beriges gennem forståelsesprocessen, og som samtidig altid allerede er beriget af samtidens mellemværende med det historiske fænomen."[29]

For Hr. Kjær er Kærligheden det mellemværende. Det er gennem Kærligheden både Hr. Kjær og Den unge Werthers lidelser kan vise dele af deres egne horisonter, der så kan ende i en dybere, delt forståelse.

Begrebet Horisontsammensmeltning

Indtil nu har vi ladet horisont-definitionen svæve lidt frit i luften.

For at forstå horisontsammensmeltning, må vi først forstå hvad Gadamer mener med en horisont. En horisont henviser til en række af oplevelser, viden og forståelse, som et individ bringer med til en given fortolkningssituation. Denne horisont er ikke statisk, men skabt af individets historie, kultur, sprog og personlige erfaringer. Det indebærer alle fordomme, overbevisninger og antagelser, som konstituerer individets måde at anskue verden.

[27] Woodward (2012)
[28] Ibid, s. 26
[29] Nottelmann (2023), s. 225

Horisontsammensmeltning beskriver således dét strukturmoment ved forståelsen, hvor de forskellige samtalepartners individuelle horisonter belyser mellemværendet. Det er punktet hvor man sammen, gennem disse to, forskellige horisont-belysninger, fortolker sig frem til en dybere forståelse, der formår at transcendere og udbygge de oprindelige grænser fra de to parters horisonter. Det er dette, som er det umiddelbare resultat af den partikulære samtale.

Horisontsammensmeltning bryder med den tidligere overbevisning om, at en kløft mellem en læser og fortolker skal lukkes. Man skal ikke bare finde et kompromis mellem de to talere, og derved få lukket forskellighedens kløft. Ved horisontsammensmeltningen tvinges begge til at gøre sig bevidste om deres respektive horisonter, og når dermed frem til noget mere fundamentalt om mellemværendet.

Hr. Kjær, når han læser Den unge Werthers Lidelser, har allerede en forståelse om, hvad kærlighed er og kan være. Dette er Hr. Kjærs horisont, og lægger fundament for spørgsmålene, Hr. Kjær kan stille i samtalen. I samtalen bliver Hr. Kjær præsenteret for nye måder at se kærlighed, bogens horisont. Disse to horisonter skildrer kærlighed forskelligt, men kan fortolkes sammen til én, dybere forståelse af kærlighed. Dette er horisontsammensmeltning.

Desuden ville den anden samtalepartner også opleve horisontsammensmeltning med Hr. Kjær, for så vidt den anden samtalepartner var bevidst selv.

Begrebet Fordom

Når den individuelle samtalepartners horisont er medvirkende faktor til, at Gadamers hermeneutik ikke kan have et teleologisk endemål, er det fordi vores tilgang til samtalen altid vil være præget af fordomme.

Som jeg vil redegøre for med udgangspunkt i nedenstående citat, skal fordommene ikke bare opfattes i positivt lys. De er tilmed en strukturisk nødvendighed for horisontsammensmeltning:

> *Derfor må en hermeneutisk skolet bevidsthed på forhånd være modtagelig for tekstens anderledeshed. Men denne modtagelighed forudsætter hverken sagsmæssig 'neutralitet' eller sågar selvudslettelse; den indebærer derimod, at ens formeninger og fordomme fremhæves og tilegnes.*[30]

Fordommene er forskellige - vi har forskellige horisonter. Vi kan kun opnå horisontsammensmeltning som en symbiose mellem horisonterne, når vi konfronteres med vores egne fordomme, og når vi konfronteres med synteserne ved de to samtaleres forskellighed i fordomme. Fordommene - som den enkelte samtalers unikke indgangsvinkel til samtalen - er som ressourcer, idét de er forudsætningen for, at de to samtaleres horisonter er forskellige, hvormed de kan oplyse mellemværendet forskelligt.

Hr. Kjær kommer med sin hjertesorgsramte måde at se kærlighed fra. På samme måde skildrer Goethe Werthers måde at anskue kærlighed. Det giver nogle forskellige udgangspunkter for at se kærlighed. Derfor skaber det også forskellige domme, som de hver især har inden samtalen. Altså deres for-domme. Disse forskellige horisonter kan belyse kærligheden forskelligt, hvilket resulterer i en dybere forståelse for Hr. Kjær.

[30] Gadamer (2007), s. 256

Når Hr. Kjær læser, vil nogle fordomme bekræftes, mens andre udfordres eller afkræftes. Ultimativt handler det dog snarere om, at begge samtaleres fordomme kan svare forskelligt i den platoniske dialogs spørgsmål om mellemværendet, og at disse forskellige svar kan sammensmelte samtalepartnernes horisonter til en dybere forståelse.

Relativismekritik mod Gadamer

Ét af de vigtigste punkter at forsvare for Gadamer er, hvordan han ikke ender i forståelsesrealisme. Det virker relativistisk, at hele den ontologiske struktur i sidste ende gør forståelsen op til den enkeltes partikulære samtaler - og i øvrigt til den enkeltes partikulære horisont. Yderligere virker det relativistisk, at vores dybeste, vidensmæssige fundament ikke er objektive sandheder, men at det er forståelse. Forståelse der i øvrigt er kontingent henholdt traditionens omskiftelighed.

Gadamer svarer, at fordommes positive og nødvendige struktur ikke er ensbetydende med, at man *ikke* forholder sig kritisk til sine fordomme, eller at enhver tolkning fra uskyldige fordomme er korrekt. Man har stadig pligt til kritisk, men åbent, at tilgå disse fordomme i samtalen. En samtale, der desuden er dialogisk, hvormed man forhåbentlig overvinder subjektive tendenser frem mod en mere universel opfattelse af verden.

Desuden agerer tradition et fælles udgangspunkt for forståelse, hvori der også vil ligge kriterier for fortolkning. Selvom traditioner ikke er faste, så sikrer de stadig, at fortolkninger ikke kan gå arbitrære veje. Fortolkninger må lægge sig ind under traditionens kulturelle og historiske ramme.

Gadamer sikrer sig også mod subjektivisme, når forståelsen trods alt baserer sig på at opnå enighed om mellemværendet mellem samtalepartnerne. Modsat den traditionelle hermeneutik afviser Gadamer, at forståelsen skulle være opnået gennem udgravningen af en subjektiv-funderet eller subjektiv-relativ sandhed.[31] Sagt med andre ord: han betoner at forståelsen *ikke gribes fra den enkelte* på basis af samtalen, men at den opnås gennem horisontsammensmeltninger. Horisontsammensmeltningen er som ontologisk struktur en nødvendig del af teorien, for at de andre begreber ikke kollapser ind i relativisme.[32]

Skal man kritisere Gadamers relativistiske tendenser, må denne kritik altså bygge på tvivlen om, hvorvidt traditionen og horisontsammensmeltningen kan sikre objektivitet og saglighed. Gadamers manglende teleologi gør det yderligere svært for ham at redegøre for, at der er tale om ikke-relativistisk forståelse. Umiddelbart kunne han nævne traditionen som modargument, som kan sikre objektiviteten. Her opstår blot et problem: traditionen skabes af fortolkning og forståelse. Hvordan undgår man så cirkulær fejlslutning? Gadamer kan modsvare dette på to måder. Enten kunne han hævde, at cirkulariteten er bygget ind i betingelserne for forståelse, og at rigtig forståelse nok skal komme derudfra. Den anden vej han kan afværge denne kritik er, at den hermeneutiske cirkel er som samspil mellem overleveringens såvel fortolkerens bevægelse. Som han selv skriver: "Forståelsens cirkel er altså slet ikke en 'metodisk' cirkel, men beskriver derimod et ontologisk strukturmoment ved forståelsen."[33]

[31] Malpas (2022), afsnit 3.2
[32] Nottelmann (2023), s. 223
[33] Gadamer (2007), s. 279

LLM og Sprog

Hvornår snakker man sprog med samme systematik?

I de følgende hovedafsnit vil jeg redegøre for LLM under Gadamers hermeneutik, og omvendt hvordan Gadamers hermeneutik bør revideres, når den udfordres af moderne fænomener som LLM.

Hidtil har Gadamers teori ikke behøvet at definere sprog udover menneskets brug. Men det er ikke oplagt, at LLM skal tilgås med forudsætning om de samme kommunikative færdigheder som mennesket. Skønt LLM bruger ord som mennesket gør det, lader der til at være nogle strukturelle forskelligheder i tilgangen til sproget.

For først at få en klarere syn på Gadamers systematik omkring sprog, modstiller jeg det med Davidsons sprogfilosofi i en komparativ analyse, og kigger på forskellen i antagelse og konsekvenser hos de to teorier.

Davidsons Sprogfilosofi

Der er navnlig tre ting i Davidsons teori om sprog og betydning, som jeg vil bruge til at opstille kontraster til Gadamer. Det er (1) Davidsons syn på semantisk holisme, (2) hvordan kommunikation og forståelse kan opstå mellem samtalere, der ikke har samme sproglige og konceptuelle viden, og (3) barmhjertighedsprincippet om at tolke udsagn til den mest rationelle og kohærente forstand.

Selve grunden for Davidsons sprogfilosofi forstås bedst ud fra, hvad han gerne ville løse. Mange sandhedsteoriers ontologiske fundament har hidtil startet med at opstille betingelser for sandhed, og derfra forsøgt at regne ud hvordan man opfylder dem. Ifølge Davidson er dette ufrugtbart, fordi det er som at opstille en enkelt ligning med to variable: reference og sandhed.[34] Der ligger en to-vejs forklaringsbyrde i tolkningen ud fra kommunikation. Til dels kan du ikke tilskrive en talers udsagn en sandhedsværdi, uden at vide hvilke overbevisninger taleren snakker om. Men på den anden side kan du heller ikke finde frem til hvad talerens overbevisninger er, før du kan tilskrive en talers udsagn en sandhedsværdi. [35] Derfor må man erkende, at det strukturelle fundament, som betydning af udsagn bygger på, ikke nødvendigvis søger at kunne opnå betydning og sandhed i fuldstændig grad, men snarere tilstrækkeligt i bedst mulige grad. Som Davidson selv skriver, bliver hans formål dermed "Given a theory that would make interpretation possible, what evidence possibly available to a potential interpreter would support the theory a reasonable degree?"[36] En teoretisk retning, der lidt minder om Gadamers struktur, som hverken tillader et teleologisk endemål eller en definitiv sandhed som den mest fundamentale forståelse.

Hvilket fundament lægger Davidson så, der tillader at opfylde disse betingelser i en tilstrækkelig grad? Davidson har et begreb han kalder *overførselsteorier*. Lytteren må på baggrund af talerens udsagn revidere sin egen teori om det sagte. Samtidig har taleren sin egen teori, som hun havde til formål at kommunikere med udsagnet. Når, og først når, disse to teorier stemmer overens, kan man tale om, at der kan ske en

[34] Simchen (2017b), s. 181
[35] Malpas (2024), afsnit 3.3
[36] Davidson (1973), s. 313

overførsel af betydning. Først dér kan man med rette sige, at lytteren har forstået udsagnet som taleren havde til formål at udsagnet skulle forstås.[37]

Dette var den ene retning af systematikken bag forståelse. Nemlig retningen fra udsagn til forståelse af sproget. Vi bliver samtidig nødt til at redegøre for, hvordan man kan nå fra sproget til en forståelse af udsagnet. Davidson selv siger:

> *It seems wrong to me to say agreement concerning an object demands that a common language first be worked out. I would say: it is only in the presence of shared objects that understanding can come about*[38]

Man kan altså ikke forstå sprog, hvis ikke det forstås i sammenhæng. Der ligger en usikkerhed ved vores evne til at få fremstillet et fælles sprog, hvor vi kan vide os sikre i en fælles udsagnskraft; vi kan kun forstå sprog i konteksten af det forbundne netværk af udsagn. En netværkforståelse af sprog, fordi det må bygge på knudepunkterne for betydning af de givne ord og udsagn, som det bruges af sprogbrugeren. Den andens netværk kan man spore sig mere og mere ind på i løbet af en samtale.

Denne systematik indebærer, at vi gennem undersøgelse kan forstå udsagn i sprog, vi egentlig ikke umiddelbart taler. Det er netop derfor han selv kalder sin teori for en *radikal fortolkningsteori*. For Davidson er dette samtidig en nødvendig betingelse. Nødvendig, fordi der logisk set altid vil være forskellighed i vores individuelle måde at bruge sprog. Det er gennem overførselsteori samt denne systematik bag sprog, at Davidson formår at redegøre for hvordan man succesfuldt og ikke-relativistisk får kommunikeret et udsagn, som ellers potentielt kan forstås forskelligt mellem taler og modtager.

Vi ser, hvordan den teoretiske håndtering af unikke menneskers forskellighed har vidt forskellige konsekvenser for Gadamer og Davidson. For Davidson skaber forskelligheden en *bevisbyrde* om, hvordan vi så overhovedet kan forstå folk ikke-relativistisk. Dette bliver baggrunden for Davidsons radikale fortolkningsteori. Mens forskellighed for Gadamers teori er en decideret nødvendighed for, at vi kan opnå en dybere forståelse gennem vores unikke indgangsvinkler til mellemværendet.

Det er også her Davidsons princip om barmhjertighed kommer i spil. I den radikale fortolkning, kan du begynde din fortolkning i retning af at kunne forstå udsagnet ved at antage, at talerens overbevisning i nødvendig grad er kohærent og sand. Denne antagelse er nødvendig, for at vi kan danne begreber om deres brug af sprog.

En sidste pointe vi skal bruge om Davidsons teori, for at kunne dykke dybere ned i Gadamer, er debatten om interpretivisme versus produktivisme. I interpretivisme ligger sandhedsbetingelserne for et udsagns betydning hos fortolkeren, hvorimod sandhedsbetingelserne for et udsagns betydning i produktivisme ligger produceret i selve udsagnet - hvorfra en fortolker nødvendigvis må ekstrapolere informationen.[39] Hermeneutikken er ofte set uden for denne debat, fordi den handler om at redegøre for, hvordan vi opnår viden ud fra et givent system. Altså noget, der umiddelbart virker rent interpretivistisk. Når disse begreber her bringes ind i opgaven, er det for yderligere at undersøge, hvorvidt der også fra afsender er produceret noget af den opnåede forståelse. Denne sondring bliver relevant senere, fordi det ikke er åbenlyst om LLM

[37] Vessey (2012), s. 36
[38] Davidson (2005), s. 275
[39] Simchen (2017a), s. 2

overhovedet er i stand til at producere sandhedsbetingelser. Lige så lidt som det er evident, at den kan leve op til interpretivistiske nødvendige betingelser.

Davidson er, ligesom de fleste andre hermeneutiske teorier, interpretivistisk, idet barmhjertighedsprincippet og mange andre strukturer lægger ansvaret for sandhedsbetingelserne over på fortolkeren. Men Davidson viser sig hurtigt mere produktivistisk betinget end mange andre hermeneutiske teorier, fordi overførselsteorier trods alt også foreskriver, at det er nødvendigt for overførslen af betydning, at fortolkerens teori om det sagte stemmer overens med den teori, som taleren havde til formål at kommunikere med sit udsagn; altså hvilke sandhedsbetingelser der er lagt i udsagnet. Som Lazurka siger om Davidsons teori, bliver enighed om udsagnets betydning den nødvendige og tilstrækkelige betingelse for forståelse. [40]

Gadamer, derimod, er overvejende interpretivistisk. For Gadamer kommer betydningen ikke i det specifikt sagte, men hvordan det sagte spiller ind i fortolkningen af mellemværendet. Derfor er der en distinkt forskel mellem hvad end der kommunikeres af taleren gennem sproget, og hvordan det i interpretivistisk grad siden tolkes i henhold til mellemværendet.

Dette skel mellem produktivisme og interpretivisme skal vi bruge i en senere diskussion om *LLM's Udfordring for Gadamers Sprogbegreb*. Lad os imidlertid gå til skellet mellem partikularisme og holisme.

Partikularisme versus Holisme i relation til Sprog

I dette afsnit undersøger vi forskellige teoretiske implikationer for sproget ved en partikularistisk versus en holistisk teori.

Gadamer står på næsten modsatte side af partikularisme/holisme-spektret end Davidson. Hvor Davidsons fortolkning af en konkret samtale går igennem fortolkning af hele sproget, beror Gadamers fortolkning i højeste grad på dit mellemværende med den partikulære samtalepartner.

Gadamers hermeneutik er dog ikke helt uden holistiske træk. Traditionen og dine fordomme spiller ind i enhver samtale. Du må i dit konstante mellemværende med traditionen tilgå den specifikke samtales mellemværende i lyset af hele din horisont. Faktisk ikke bare din horisont, men din horisont, efterhånden som den ved horisontsammensmeltning konstant udvikles til at være en mere objektivt præsenteret forståelse af verden.

Begges teorier handler basalt set om forståelse gennem samtale. Deres forskelle ligger i deres begreber om sproget. For Gadamer er sproget det medium, hvori du ud fra traditionen bygger din forståelse. Det vil sige, at du opnår fortolkning og forståelse netop ved at dykke ned i sprogets system - i den bredeste forstand af sprog. For Davidson er sproget også en fundamental systematik, der må medregnes i forståelsen. Men sproget skal ikke - som ved Gadamer - medregnes som middel: snarere som en nødvendighed. For Davidson er sproget ikke et *medium* til fortolkning. Sproget er *systemet*, hvorudfra du kan bygge din fortolkning af det konkrete udsagn, og hvordan det spiller ind i helheden. Et system, der åbenbarer sig gennem konstruktionen af en semantik baseret på sandhedsbetingelser. Således bliver den konkrete forståelse ikke skabt gennem sproget, men ved at analysere sig frem til, under hvilke betingelser i sprognetværket det partikulære udsagn ville være sandt. Når du således har nået denne

[40] Lazurca (2022), s. 74

ens forståelse for, hvordan du sætter udsagn op om verden, er dit sprogbrug med din samtaler i *overenstemmelse*. Således er overenstemmelse som davidsoniask begreb en nødvendig betingelse for kommunikation.[41]

Hvordan kan LLM mestre sprog?

Lad os bruge skellet mellem partikularisme og holisme til at redegøre for dybere problemer omkring LLM's sprogbrug. Hvordan kan LLM overhovedet indgå i sproget, når sproget - eksempelvis for Gadamer - er resultatet af en menneskeskabt tradition? I det omfang LLM kan mestre sprog, vil det i hvert fald kræve revisioner af Gadamers sprogbegreb. Incitamentet for disse revisioner ville behøve en redegørelse for, at formålet med sproget i Gadamers hermeneutik også burde dække LLM's og andet teknologis systematiske produktion af sproglige tegn, og at denne revision ikke var i de oprindelige definitioner på grund af tidsperiodens manglende teoretiske inklusion af LLM-producerede tekster.

Behandler vi LLM i en davidsoniansk optik, kunne LLM ses på samme præmisser som mennesker. Som sofistikerede deltagere med deres egne systemer i denne sproglige proces. LLM bygger mening ud fra stokatiske mønstre i tekstdata, ligesom en fortolker for Davidson bygger mening gennem udsagnsdata. Yderligere bygger LLM en sandhedsteori efterhånden som den udvikler sig, skønt denne sandhedsteori er statistisk defineret, snarere end menneskets som er bundet i delte, menneskelige antagelser. LLM har sin omgang i det objektuelle sprog, men bygger samtidig *meta-sproglige systemer* i den black-boxede proces beskrevet i afsnittet *Large Language Models*, der dybest set bygger på stokastiske værdier og et sprogligt netværk. Hvis man vil modsætte sig, at LLM kan forstås ud fra Davidsons sprogfilosofi, må man altså argumentere imod, at LLM's øjensynligt samme struktur med at opbygge meta-sproglige præmisser for sandhedsværdierne ikke er relevant ens med menneskets måde at opbygge samme struktur. Vi husker, at forståelse i sidste ende er radikale fortolkninger. Man må altså forklare, hvordan LLM ikke engang må forstås i en radikal fortolkning af sprog. Desuden må man forklare, at LLM's måde at tilgå sprog forskelligt fra mennesket er forskelligt i en anden grad end menneskers internt, kvalitativt forskellige tilgang til sprog. Det kunne være at hævde, at man ikke kan gå fra menneskelig udsagnsdata til stokastisk analyse, eller i metasproget ikke kan gå fra statistisk defineret sandhedbetingelser frem for sandhed baseret på menneskelige antagelser.

Ud fra Davidsons sprogfilosofi var det let at hævde, at LLM i en radikal forståelse kan bruge sprog i hermeneutiske sammenhænge. Generelt gælder det også, at jo mere holistisk en teori du har, des lettere kan du sige at LLM's tekster kan tage del af din forståelse. LLM kan sågar være i stand til at vise dig knudepunkter i sit sprognetværk, der kan tvinge dig til at tage stilling til dit eget sprognetværk. Ikke nok med, at vi kan ekstrapolere betydning fra LLM i en læsning ud fra Davidsons teori; LLM er sågar bygget ud fra davidsonianske principper. LLM bygger mening baseret på antagelsen om, at sprog har en underliggende regularitet og mønster - ligesom Davidson foreskriver det. Den betydeligste forskel fra Davidsons principper er kun, at LLM når frem til resultater ved stokatiske "gæt", mens Davidsons sprogfortolkere når frem gennem en begrebsliggørelse af de sproglige data.

[41] Lazurca (2022), s. 81

Dette står i stor kontrast til, hvordan partikularisten må forholde sig til LLM-tekster. Hvis du har et mere partikularistisk syn - som Gadamer - kan du ikke i samme grad forsvare, at LLM kan indvirke i din horisont. Så ville du i hvert fald være tvunget til at redegøre for, hvordan den LLM-genererede tekst kan spille ind i din menneskegenererede horisont.

LLM's Udfordring for Gadamers Sprogbegreb

I denne vekselvirkning mellem Gadamers hermeneutiske teori og LLM som mellemværende i en gadamersk samtale, er vi nu nået til at stille Gadamer op mod følgende moderne problemstilling fra LLM: Kan teknologiske systemer, såsom LLM's reproduktion af sprog, der angiveligt opfylder samme systematiske betingelser, faktisk være de samme systemer? Og ellers: hvordan er de forskellige? For at kunne diskutere hvordan Gadamers teori må forholde sig til spørgsmålet, bliver vi nødt til at forsøge at gøre os klart, hvad Gadamer ønsker at opnå med sin definition i første omgang. For at opnå dette, lad mig da introducere et eksempel:

> Elina har en tekst om blomster hun ikke forstår. Elina beder en bestemt LLM om at forklare hende teksten om blomster på en ny måde. Denne LLM forklarer hende teksten om blomster kun på baggrund af teksten om blomster, og på en ny måde. Elina får en dybere forståelse for blomster kun på baggrund af LLM's genfortælling af teksten om blomster. Er dette et eksempel på sand forståelse ud fra Gadamers principper?

Hvis vi ønsker at redegøre for, at LLM's sprogbrug er forskelligt fra en korrekt gadamersk forståelse, ender vi i en kritisk gaffel med to tænder. Enten må du sige, at LLM i virkeligheden ikke har sagt noget nyt. At LLM's bearbejdning af blomsterteksten blot er en synonym omskrivning af det oprindelige udsagn, og at udsagnskraften om det mellemværende dermed stadig kun er fra den oprindelige tekst. At LLM's svar i øvrigt netop kun har rod i den oprindelige tekst, fordi det også er fordommene og traditionen *fra* blomsterteksten, der er blevet videreført til nu at danne Elinas forståelse. Denne kritik kan være berettiget. Kritikken må dog forholde sig til, hvordan den synonyme omskrivelse kan forklares. Specielt må kritikken tage in mente, at LLM typisk er programmeret til ikke at give samme svar på egen prompt. Interessant er det, at LLM's tilfældighedsvariabler resulterer i forskellige måder at tilgå et svar, på lignende måde som man kan skildre mellemværendet fra forskellige vinkler ud fra forskellige fordomme at iagttage det med. Kritikken må kunne forklare, at disse to måder at danne sig en dybere forståelse ved at skildre samme ting fra forskellige vinkler, ikke er den samme.

Alternativt er der den anden tand i den kritiske gaffel. Her må du hævde, at LLM *har* sagt noget nyt, men at der ikke opstår retmæssig forståelse. At Elina-eksemplet snarere har bevist, hvorfor Gadamer netop ikke kan forpligte sig på specifikke metoder i sin forståelsens ontologi. At Elina-eksemplet er en metode, der angiveligt når frem til noget rigtigt, men at metoden ikke lever op til de ontologiske betingelser. Som at komme frem til en sand konklusion på falske præmisser. Man kunne eksempelvis argumentere for, at det ikke er en saglig reproduktion af forståelsen, som den oprindeligt var tilgængelig fra den menneskelige blomstertekst. At LLM's reproduktion slører den

oprindelige horisont og de oprindelige fordomme, på samme måde som man ikke sagligt kan bruge en videnskabelig konklusion fra en forskningsopgave, hvis data og metoder ikke er oplyst.

Eller også må vi simpelthen erkende, at det er en sand, gadamersk forståelse der er opnået. Dette ville implicere, at LLM *godt* kan samtale om et mellemværende frem mod en hermeneutisk dybere forståelse. Hvilket betyder, at LLM's måde at revidere sig selv ud fra det givne materiale faktisk *er* relevant samme proces, som når mennesket reviderer sine fordomme ud fra konstant mellemværende med sin historicitet. Det medfører samtidig, at LLM's måde at bygge sprog og horisont stokastisk og analytisk op, faktisk er den relevant samme proces som at bygge sprog og horisont ud fra udsagnsdata og stipulerede - siden bekræftede - sandhedsteorier. Det er nogle meget sigende konsekvenser.

Dette var håndteringen af Elina-eksemplet, hvor vi beholdt Gadamers partikularistiske islæt. En holistisk fortolkning af sprog kan mere præcist forklare, at vi kan danne betydning ud fra en barmhjertig læsning af LLM, og at dette vel at mærke kan ske på to måder. Enten fordi LLM-teksterne er bygget af mennesker, og LLM er trænet på datasæt der oprindeligt kommer fra menneskers hånd. At vores barmhjertige læsning dermed læser teksten ind i dét kohærente system, der oprindeligt er skabt af mennesket, men at vi stadig henregner disse menneskelige bidrag til effektivt set at være LLM's horisont og tradition. Alternativt, at vi med Davidsons mere holistiske sprogforståelse hævder, at LLM's sprogbrug sagtens kan medvirke til forståelse af sproget. Inklusiv forståelse af sproget, som det er brugt af mennesket.

Disse tolkninger kan altså på nogle planer virke som billigere konsekvenser, end at beholde partikularismen. Det har dog prisen at skrive Gadamers hermeneutik ind i en mere holistisk tradition, end den oprindeligt er skrevet.

Dette diskussionsafsnit har været opbygget som en samtale mellem Gadamers hermeneutik og LLM, med LLM's potentiale for sprogbrug som mellemværende. Vi kan herudfra redegøre, at Elina-eksemplet påviser nogle bestemte konsekvenser vi må vælge at tage, hvis vi ønsker at holde ved og revidere Gadamers hermeneutik. Enten (1) har Elina-eksemplet påvist, at vi kan få forståelse fra LLM, og at vi enten må inkludere (a) systematikken som den udfolder sig for LLM, eller (b) at vi ellers må revidere Gadamers hermeneutik til en mere holistisk og davidsoniansk læsning. Alternativt (2) kan vi hævde, at Elina-eksemplet ikke påviste, at vi kan få forståelse fra LLM. Her forpligter vi os dog på enten (i) at erklære det opnåede for en skin-forståelse, fordi det i virkeligheden ikke er sand forståelse. Eller også (ii) hævde, at det ikke er fra LLM vi har forståelsen, fordi det blot er en synonym omskrivning af den ellers menneskeskabte tekst. Dog opstår en forklaringsbyrde for, hvordan det ville kunne være en synonym omskrivning, når svar på samme prompts typisk ændrer sig tilfældigt ud fra variable, der strukturelt minder meget om den forskellighed i svarene, der typisk fremkommer når fordomme kaster forskelligt lys på et mellemværende. Derfor står man med en forklaringsbyrde for, hvorfor det ikke er samme forskellighed i belysningen af mellemværendet der ville komme fra LLM's variable, som der ville komme ved menneskelige fordomme.

Således har vi altså ikke nået et teleologisk endemål med hensyn til vores redegørelse for Gadamer henholdt LLM set i relation til sproget, men vi har da imidlertid nået en dybere forståelse for teoriens implikationerne.

Tradition og Horisontsammensmeltning

LLM læst ind i Tradition og Horisontsammensmeltning

I dette afsnit fortsætter vi i samtalen mellem Gadamers hermeneutik og LLM, nu med LLM set i lyset af Gadamers begreb om tradition og horisontsammensmeltning som mellemværende.

Idet menneskets relation til traditionen og horisonten skabes ved en intentionel dialogisk proces, er der idé i at redegøre for, i hvilken grad LLM kan hævdes at handle intentionelt. Hvad dette implicerer, og mere specifikt hvad det vil sige for LLM, kan betydeligt lettere forklares efter følgende, korte ekskurs. Litteraturen i forskning om *LLM og moral,* kommer typisk frem til, at man ikke kan tilskrive LLM mere end et blot kausalt ansvar, fordi man ikke kan tilskrive LLM intentionalitet.[42] Forskellen mellem reelt moralsk ansvar og det kausale ansvar ligger i agentens bevidsthed om sine handlinger. På samme måde ville man også maksimalt tilskrive en hund kausalt ansvar, snarere end et moralsk ansvar, fordi man ikke kan læse bevidsthed og intentionalitet ind i hundens handlinger.

Grunden til LLM's kausale ansvar findes i LLM's stokastiske principper. De stokastiske principper implicerer umiddelbart, at LLM ikke kan være åben for sine mønstres fordomme. Den kan maksimalt revidere mønstre, for så vidt mønstrene ikke giver tilstrækkelige resultater, og at svaret derved afrapporteres som utilstrækkelige. Ellers kan LLM kun replicere de stokastiske variable, som LLM nu engang er bygget på. I øvrigt er det højt sandsynligt, at islæt af de stokastiske variable reproducerer fejlbarlighed, for så vidt en bestemt forkert vending eller forståelse skulle være statistisk udbredt i datamaterialet fra LLM's træning.

Er denne læsning af LLM's manglende intentionalitet korrekt, kan LLM ikke leve op til hverken begrebet tradition eller begrebet horisontsammensmeltning, da begge begreber kræver intentionalitet og åbenhed for refleksion.

Hvordan kan LLM tilpasses Tradition og Horisontsammensmeltning?

Følgende underafsnit ønsker at redegøre for tilstrækkelige og nødvendige betingelser for, at LLM faktisk lever op til betingelserne for tradition og horisont. Med hensigten at få en dybere forståelse for vores fordomme omkring LLM og systematikken bag. Fordomme, hvis horisont vi her i mellemværendet omkring LLM's mulige intentionalitet kan sammensmelte med Gadamers horisont sat i moderne lys, for ultimativt at opnå en dybere forståelse for LLM.

Gadamer selv skriver:

> *Kunsten er kun et autonomt fænomen, for så vidt vi ser os selv og vores idealer i det. For et træ er det ikke ynkværdigt at visne bort.*[43]

[42] Coeckelbergh (2021), s. 2438
[43] Gadamer (2007), s. 52

Med sin første sætninger lægger Gadamer vægt på menneskets rolle til at tilskrive mening og intentionalitet til dét, vi tolker. På samme måde som LLM tekster ikke har intentionalitet, har en bog eller et maleri det heller ikke i sig selv. Men for bøger og malerier kan fortolkeren problemfrit antage samtale-autonomi i værket, grundet værkets intentionelle, menneskelige ophav. Hvad skulle der være i vejen med at indskyde intentionalitet i LLM-tekster? Man må i hvert fald redegøre for, hvordan LLM-teksters manglende bevidsthed er distinkt fra værkers manglende bevidsthed, hvor værkerne på trods stadig kan ses som kontribuerende i samtale. Det taler yderligere i retning af også LLM-tekster som autonome, at man frit kan læse autonomi og intentionalitet ind i værker, på trods vi aldrig kan vide os sikker på intentionaliteten hos en forfatter; ligesom vi har usikkerhed med LLM. En forfatter-intentionalitet, der i øvrigt er uafhængig af dén forståelse, man alligevel kan få ud fra en samtale med værket som autonomt.

Stipulativt virker det til, at LLM kan skrives under traditions- og horisontsammensmeltningsbegrebet, hvis man accepterer ovenstående præmisser, *og* accepterer at en hypotetisk mangel på intentionalitet er lige så uproblematisk for LLM-tekster som en hypotetisk mangel på intentionalitet er uproblematisk for menneskeskabte tekster.

Hvor knækker filmen så? Selv *hvis* forfatterens intentioner ikke er direkte skyldige i, hvad teksten betyder, er teksten dog alligevel et produkt af en historisk og kulturel kontekst for et menneske, der i sidste ende indeholder spor af intentionalitet. En bog skrevet af et menneske, selv uden en eksplicit intention om at kommunikere en bestemt mening, er stadig formet af forfatterens værdier, erfaringer og kulturelle horisont. Gadamer ser kun værker som autonome, i det omfang fortolkeren er i stand til at læse sine egne, menneskelige idealer og oplevelser og fortolkningsmåder ind i mellemværendet. Et mellemværende, der skabes på baggrund af fælles forståelse. Det kræver stadig en mulig horisont fra værkets side.

Således har dette afsnit vist, at LLM's manglende intentionalitet på flere planer udelukker, at LLM kan tilskrives en tradition og en horisont. Hvis LLM skulle leve op til kravene for tradition og horisont, ville det i nærmest mulige verden nok være fordi traditionens og horisontens krav på intentionalitet er underordnet, grundet et selvstændigt værks autonome karakter. Dette kan kun komme ved at se teoretisk bort fra hvordan en usikker intention fra en menneskelig forfatter trods alt stadigvæk er en menneskelig intention, mens LLM nok snarere må hævdes slet ikke at kunne høre til under intentionsbegreber.

Konklusion

Denne opgave har omhandlet, hvordan må en moderne læsning af Gadamers teori om hermeneutik forholde sig til tekster skabt af LLM.

For at besvare dette, har jeg i denne opgave redegjort for hermeneutikken som fortolkningsfilosofi. Desuden hvordan hermeneutikken historisk udviklede sig fra bedst at kunne beskrives som et redskab, til at være en dybere filosofisk disciplin der tilmed kunne retfærdiggøre åndsvidenskaber, mod slutteligt at blive en disciplin der så på de ontologiske betingelser bag forståelse.

Jeg har redegjort for Gadamers hermeneutik om forståelse som den sprogligt medierede replikation af traditionen. Herudfra har jeg redegjort for Gadamers begreb om sprog, som den nødvendige ontologiske struktur der medierer forståelse. Jeg har redegjort for Gadamers begreb om tradition som både virkningshistorisk bevidsthed, og tradition som en konstant fornyelse af den forståelsesramme, hvori mennesket er placeret. Jeg redegjorde for Gadamers begreb om samtale som den dialogiske, triangulære proces, hvori samtalepartnere går sammen om at oplyse et mellemværende ud fra deres unikke horisonter, der ultimativt kan lede til forståelse gennem horisontsammensmeltning. Jeg redegjorde for mellemværendet som det både er opnået gennem en aktiv, hermeneutisk samtale, men også mellemværendet forstået som det konstante mellemværende vi har med traditionen og virkningshistorien, når vi reflekterer over os selv og vores situation i verden. Jeg redegjorde for horisontsammensmeltning som dét strukturmoment i hermeneutikken, hvor forståelsen umiddelbart opnås. Jeg redegjorde for fordomme som ønskværdige, og som et nødvendigt system for horisontsammensmeltningen, fordi fordommene kan vise mellemværendet i unikt lys.

Jeg åbnede op for relativisme- og subjektivismekritik af Gadamer, der særligt byggede på teoriens struktur, der i sidste ende lader forståelse være op til den partikulære samtale. Denne kritik blev afværget ved hjælp af traditionens mulighed for sagligheds-kriterier.

Jeg har analyseret forskelle mellem Davidsons sprogfilosofi og Gadamers hermeneutik. Jeg har redegjort for Davidsons semantiske holisme, hvor sproget må forstås gennem en helhedsstruktur man danner ud fra de partikulære samtaler. At man både bliver nødt til at forstå det taltes sandhedsbetingelser i den givne samtale, såvel som forstå hvilke sandhedsstrukturer taleren refererer til med sit udsagn. Som en måde at forstå dette ind i et hermeneutisk system, redegjorde jeg for Davidsons overførselsteorier, der hævder at der først er sket ordentlig kommunikation når lytteren reviderer sin teori om det sagte til at være overens med den teori, som taleren ønskede at kommunikere. Jeg redegjorde for Davidsons radikale fortolkningsteori, der er en nødvendig konsekvens af semantisk holisme, fordi vi kun gennem radikal fortolkning er i stand til at kunne redegøre for andres sprog, og derved deres udsagn.

Jeg har set på Davidson og Gadamers to teorier i relation til kontrasterne holisme versus partikularisme samt produktivisme versus interpretivisme. Her analyserede jeg mig frem til, at Davidsons holisme versus Gadamers partikularisme skyldes henholdsvis deres respektive begreb om sprog som et nødvendigt teoretisk system og det fundamentale medium for forståelse. Disse forskelligheder skabte en forskel i, hvor let teorierne kunne beskrive LLM. LLM er nærmest opbygget som en davidsoniansk tilgang til sproget, hvor man konstruerer et sprogligt netværk af forbundne, indbyrdes betydninger. Hvorimod Gadamer får sværere ved at beskrive LLM's brug af sprog

som korrekt, fordi LLM-tekster ikke umiddelbart opfylder at have en horisont at bringe med ind i samtalen. Skulle dette alligevel være sandt, kræver det en revision af det nuværende begreb for vores konstante *mellemværende* med horisonten, der pt. er definteret som et menneskeligt islæt. Nu skulle det også inkludere LLM's selvkritik i form af rettelser efter feedback og stikprøver.

Jeg har udfordret Gadamers begreb om sprog ved at opstille Elina-eksemplet for LLM, hvor Elina angiveligt opnår forståelse fra LLM's tekst. Denne moderne problemstilling ud fra LLM tvinger Gadamer ud i, enten at måtte revidere sit begreb om sprog til også at inkludere LLM's behandling af sprog på samme logiske måde som en menneskelig behandling af sprog, eller omvendt at acceptere en mere holistisk tolkning af hermeneutikken. Alternativt kunne Gadamer helt afvise, at der var tale om at Elina fik forståelse fra LLM-genereret tekst, hvor man i stedet enten må hævde; at hun blot opnår en skin-forståelse, altså at der er noget logisk usagligt på spil, der ikke lever op til de oprindelige betingelser fra teorien; eller omvendt må hævde, at forståelsen opstår på baggrund af en synonym omskrivning af datamaterialet. Den sidste mulighed indebærer en forklaringsbyrde angående, hvordan LLM kan videreføre et andet værks horisont og fordom. Uanset hvilken vej der måtte være den mere korrekte, har denne diskussion vist, hvordan Gadamers hermeneutik må forholde sig til den moderne udfordring fra LLM.

Desuden udfordrede jeg LLM i lyset af gadamersk tradition og horisontsammesmeltning. Dette ledte til diskussionen om LLM og intentionalitet. Med hjælp fra etiklitteraturen om LLM som udelukkende i stand til *kausalt* ansvar erfarede vi, hvordan det ville være dyrt i teoretiske konsekvenser at forstå LLM som intentionelle. Til gengæld åbnede det op for den interessante diskussion om Gadamers begreb om autonomi for værker, der ikke i sig selv har intention - såsom bøger og malerier. Jeg endte med at konkludere, at LLM ikke kan have egentlig tradition og horisontsammensmeltning, fordi denne autonomi netop kræver, at fortolkeren stadig kan læse en anden menneskelig horisont og intention ind i værket.

På baggrund af denne opgave har vi fået en dybere forståelse for Gadamers hermeneutiske teori. Vi har blandt andet set, hvordan Gadamers hermeneutik må forholde sig til sit eget sprogbegreb, når teorien ses i lyset af moderne problemstillinger ved LLM. Omvendt har vi set, hvordan LLM's sprogbrug kan ses som et hermeneutisk holistisk system, skønt LLM har sværere ved at indgå i mere partikularistiske hermeneutikker såsom Gadamers.
Skønt der ikke er fremdiskuteret klippefaste, objektive sandheder, handler denne opgave i bund og grund også snarere om en evig kamp frem mod den dybere forståelse.

Litteratur

Petitum

Davidson, D. (1973). "Radical Interpretation". I: *Dialectica* (1973). 27. udgave, nr. 3/4. Wiley. S. 313-328.

Gadamer, H.-G. (2007). *Sandhed og Metode: Grundtræk af en filosofisk Hermeneutik*. Oversættelse: Arne Jørgensen. 2. udgave, 3. oplag. København: Hans Rietzels Forlag.[44]

Lazurca, V. (2022). "Modelling Speech and Speakers: Gadamer and Davidson on dialogue, agreement, and intelligible difference". I: *Labyrinth* (2022). 24. Udgave, nr. 1. Wien: Institut für Axiologische Forschungen. S. 67-95

Malpas, J. (2022). "Hans-Georg Gadamer". Red: Zalta, E.N. & Nodelman, U. (2022): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Vinter 2022-Udgave. Stanford: Department of Philosophy.

Nottelmann, N. (2023). "Verstehen. Symbolsk forståelse". I: *Erkendelsens Mål: Begrundelse, viden, forståelse og visdom*. København: Djøf Forlag. S. 215-237.

Russell, S. (1997). *Rationality and Intelligence*. Berkeley: University of California.

Russell, S. & Norvig, P. (2010). "Natural Language for Communication. I: *Artificial Intelligence: A Modern Approach*. 3. Udgave. New Jersey: Pearson Education.

Simchen, O. (2017a). *Semantics, Metasemantics, Aboutness*. Oxford: Oxford University Press.

Woodward, C. (2012). *Art as Experience: Gadamer's Rejection of Aesthetic Consciousness through Play, Symbol and Festival*. St. Johns: Memorial University of Newfoundland.

Yderligere pensum

Bringsjord, S. & Govindarajulu, N.S. (2024). "Artificial Intelligence". Red: Zalta, E.N. & Nodelman, U. (2022): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Efterår 2024-Udgave. Stanford: Department of Philosophy.

Coeckelbergh, M. (2021). "Narrative responsibility and artifcial intelligence: How AI challenges human responsibility and sense-making". I: *AI & Society*. 38. udgave. London: Springer-Verlag. S. 2437-2450.

Davidson, D. (2005). *Truth, Language, and History*. Oxford: Clarendon Press

[44] *Sandhed og Metode* er skrevet i både Petitum såvel som Yderligere Pensum, idét Petitum omfangsmæssigt er limiteret til 500 ns.
Skønt hele værket bruges både som referent og som forståelsesbaggrund for dette bachelorprojekt, er der således en officiel sondring, hvoraf Petitummet omfatter fra *Sandhed og Metode* 1. Del I-2, I-3, og II-2; fra 2. del I-1, og II; samt fra 3. del I, og III. Resten af bogen hører til som Yderligere Pensum. Af hensyn til overskuelighed og de mange underordnede rækker af sideinddelinger, står værket på begge lister uden yderligere underordning.

Gadamer, H-G (2007). *Sandhed og Metode: Grundtræk af en filosofisk Hermeneutik*. Oversættelse: Arne Jørgensen. 2. udgave, 3. oplag. Hans Rietzels Forlag.[44]

George, T. (2021). ”Hermeneutics”. Red: Zalta, E.N. (2021): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Vinter 2021-Udgave. Stanford: Department of Philosophy.

Heidegger, M. (1986). *Sein und Zeit*. 16. udgave. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Heidegger, M. (1999). ”Spørgsmålet om teknikken”, i: Heidegger, M.: *Spørgsmålet om teknikken og andre skrifter*. Samlerens bogklub. Kbh.

Malpas, J. (2024). “Donald Davidson”. Red: Zalta, E.N. & Nodelman, U. (2024): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Efterår 2024-Udgave. Stanford: Department of Philosophy.

Mattice, S. (2015). “A Metaphorical Conversation: Gadamer and Zhuangzi on Textual Unity”. I: *Journal of Chinese Philosophy*. 42. udgave. S. 86-98

Odenstedt, A. (2007). “Art and History in Gadamer’s Hermeneutics”. I: *Phänomenologische Forschungen*. 2007-udgave. Hamburg: Felix Meiner Verlag GmbH. S. 75–93.

Rosengrün, S. (2023). “Everything but the Truth: On the Relevance of Algorithms”. Ed. Wierciński, A. & al. (2023). *The Hermeneutics of Artificial Intelligence*. 15. Udgave. Berlin: University of Applied Sciences. S. 16-26

Simchen, O. (2017b). “Metasemantics and Singular Reference”. I: *Noûs*. 51. udgave, 2. oplag. S. 175-195.

Vessey, D. (2012). “Gadamer and Davidson on Language and Thought”. I: *Philosophy Compass*. 7. Udgave. New Jersey: Blackwell Publishing Ltd. S. 33-42.